

LA SUCRERA DE MENÀRGUENS I L'ECONOMIA DE LA NOGUERA I EL PLA D'URGELL (1900-1960)¹

ENRIC VICEDO RIUS

1. NOVES OPORTUNITATS AL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XX¹

Per tal d'entendre el context social i econòmic en el qual es creà la sucrera de Menàrguens esdevé necessari —ni que sigui d'una manera sintètica— destacar alguns canvis importants que es donaren al conjunt de la Catalunya occidental, tant la plana com la prepirinenca i pirinenca, entre 1880 i 1920.

Amb raó, els historiadors presentem la Catalunya occidental com a terra de pagès al marge de les transformacions industrials que caracteritzen les comarques litorals i interiors industrialitzades. Tot i ser certa aquesta interpretació, no deixa de ser simplista oblidar que aquestes terres també desenvoluparen una indústria de menor entitat total però que destacaren i significaren un veritable canvi: el sector hidroelèctric en seria un exemple cabdal. El fet fonamental a subratllar no és la major o menor presència d'indústria a les terres de Lleida, sinó que aquestes contrades s'incorporen d'una manera subordinada al procés industrialitzador i de creixement econòmic català.²

1. Aquest treball s'inscriu en els projectes d'investigació HAR2009-13748-C03-02, finançat pel Ministerio de Ciencia e Innovación, i HAR2012-35022, finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad.

2. Enric VICEDO, "El desenvolupament econòmic lleidatà durant el primer terç del segle xx", *Memòria del Segle xx*, Jaume BARRULL, Conxita MIR (dirs.), Diari Segre, Lleida, 1999, cap. 2, p. 25-40. Diversos estudis sobre el món empresarial lleidatà han estat publicats a: Enric VICEDO (ed.), *Empreses i institucions econòmiques contemporànies a les terres de Lleida, 1850-1990*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1999; Dolors GARDEÑES, Enric VICEDO, *La vinya i el vi a les terres de Lleida. Història i cultura*, Pagès Editors, Lleida, 1993; Jaume MATEU, *La vida econòmica a les terres de Lleida 1850-2005*, Pagès Editors, Lleida, 2005.

Durant l'etapa considerada, 1880-1920, les terres de Lleida experimentaren una creació limitada però significativa d'empreses industrials que, sens dubte, significaren possibilitats de treball per als pobles i les comarques en què es desenvoluparen, ja sigui en la seva construcció o com a treballadors assalariats. Per exemple, la Fàbrica de filats Mata de Pinyana que, amb la denominació Colònia Serra i Cia, donava treball a la fi dels anys 1870 a unes dues-centes persones, sobretot dones; les fàbriques tèxtils creades pel marquès d'Alfarràs a Andaní i Alfarràs; la Carbonífera del Ebro creada el 1880 a partir de la Carbonífera de Serós (1863), la societat Carbones de Mequinenza SA (situada a la mina Verge del Pilar) i les empreses mineres de la família Girona —la mateixa que havia promogut el canal d'Urgell—, que explotà les mines de lignit d'Almatret, Serós, la Granja d'Escarp i Mequinenza;³ la Fàbrica Trepà de Tàrraga, que començà la seva producció d'eines per a l'agricultura el 1919 amb la seva versió d'una gavelladora adaptada a les necessitats de la petita pagesia, passant d'una plantilla d'uns cinquanta treballadors el 1925 a més de dos-cents treballadors els anys 1960, essent, juntament amb la basca Ajuria, un referent de la indústria dedicada a la mecanització agrària abans de la introducció del tractor i de la tecnologia americana;⁴ la colònia tèxtil d'Alcanís, en el terme municipal de Rosselló,⁵ o la Sucrera de Menàrguens i el ferrocarril que l'abasta de blada-rave sucrera, objecte d'aquest estudi.

L'aprofitament dels cursos de les sèquies de Pinyana i Fontanet,⁶ del canal d'Urgell i, més tard, del canal d'Aragó i Catalunya, permetran l'obtenció d'energia mecànica per a moure màquines i per generar electricitat. El 1919 la sèquia de Pinyana generava 540 cavalls de vapor de potència al terme d'Alfarràs, 200 al d'Alguairó i 650 al de Rosselló,

3. Jaume FULLOLA, *La Conca minera de Mequinenza: el cas de Carbonífera del Ebro, S.A.*, Universitat de Lleida, Lleida, 2007. Vegeu del mateix autor: Jaume FULLOLA, *La Conca Lignitifera de Mequinenza (Ebre/Segre). Una societat rural minera (1860-1950)*, Memòria de doctorat, Universitat de Lleida, Lleida, 2009 <<http://hdl.handle.net/10803/8191>>.

4. David Tous, "La fàbrica Trepà de Tàrraga i la mecanització de l'agricultura", *Empreses i institucions econòmiques contemporànies...*, p. 141-188; Jacinto BONALES, "J. Trepà de Maquinària Agrícola i la culminació del sistema fabril tradicional", *Urtx. Revista cultural de l'Urgell*, 24 (Tàrraga, 2010), p. 283-303; Jacinto BONALES, "La motorització del camp espanyol i el projecte modernitzador de les indústries J. Trepà de maquinària agrícola (1960-1974)", *Urtx. Revista cultural de l'Urgell*, 25 (Tàrraga, 2011), p. 485-501; Jaume ESPINAGOSA, "La fàbrica de maquinària agrícola J. Trepà: apunts d'un viatge pel túnel del temps (1914-2004)", *Urtx. Revista d'humanitats de l'Urgell*, 17 (Tàrraga, 2004), p. 325-381.

5. Joan CATALÀ, *La colònia d'Alcanís. Un record, una finestra...*, Pagès Editors, Lleida, 2012.

6. Romà Sol i Carme Torres segueixen les principals empreses ubicades en el canal de Pinyana. Romà SOL, Carme TORRES, *Història de un canal 1147/1947*, autoedició, Lleida, 1974.

sobretot en fàbriques de teixits o de pasta de paper. A més de salts d'aigua amb molins que només aprofitaven 15 o 20 dels 60 cavalls de vapor possibles. En total, uns 2.000 cavalls de vapor de potència, uns 2.000 entre treballadors i treballadores i unes remuneracions totals de 600.000 pessetes l'any, essent Alfarràs, Alguaire i Rosselló els municipis on hi havia les empreses més importants.⁷ A l'àrea regada pel canal d'Urgell, la societat propietària percebia els anys 1926-1927 prop de 35.000 pessetes cada any per *fuerza hidráulica*, xifra semblant a les de 1904 i 1905, 30.585 i 38.261 respectivament; i a les de 1907 i 1908, 35.502 i 34.919.⁸

La indústria conservera de Lleida tingué una entitat moderada però força significativa.

Esta industria se ejerce solo en la capital; pero con bastante desarrollo y siendo de esperar que la producción aumente. En épocas normales es de cerca de 2.000.000 kilogramos al año, de cuyos productos quedan tan sólo en esta provincia el 5 por 100, exportándose el resto a las Américas.⁹

La diversitat de produccions industrials es pot palesar en l'exposició de maquinària i productes agrícoles de 12 de maig de 1919.¹⁰ La mel i les melmelades de la granja de Daniel Llop de Lleida; les melmelades i conserves vegetals de l'empresa Vilalta de Lleida; els licors, anissos, vermuts, ginebres, roms i xarops d'Enric Serecigni, propietari de la Mundial; els olis Pujol i Cornudella de Lleida i Torrent de Juneda; les camamilles, conyac i vins d'Ignasi Girona del Castell del Remei; els vins Formiguera de Linyola i de Miquel Miret de Lleida; els vins clars i l'anís Infernal de Miquel Serra de Lleida; els vins, camamilla i anís de Sant Jaume de la casa Culleré de Mollerussa, i les produccions de Pere Mor que presenta anissos, l'estomacal Wilson i altres productes de la seva fàbrica. Les llets condensades de la Societat Condensaria del Segre a Balaguer; els formatges i la mantega de la casa Piulats de Bellví, i els quefirs i iogurts de la casa Piqué de Lleida seran les produccions derivades de la ramaderia. Pel que fa a la tecnologia agrària, Domènec Daniel de Lleida presenta una màquina de creació

7. Eusebi MARTÍ, "Nuestras industrias III", *El País*, 26 de maig de 1919.

8. CANAL DE URGEL, *Memoria leída en la Junta General de Señores Accionistas*, diversos anys.

9. Eusebi MARTÍ, "Nuestras industrias VI", "Industrias agrícolas", *El País*, 30 de maig del 1919.

10. *Concurso de Maquinaria y Productos agrícolas organizado por la Cámara Agrícola Oficial de Lérida y su Comarca*, *El Pallaresa* de 24 de maig de 1919. No reproduïm les empreses foranes.

pròpia per a premsar i enfardar palla i alfals; Ignasi Gavin de Juneda exposa una màquina netejadora i rentadora d'olives que ha inventat, i l'inventor Ciutat de Lleida aporta trills i ventadores, amb gran èxit a Catalunya i Aragó.

Pel que fa al sector elèctric, rius i sèquies incorporen les primeres centrals hidroelèctriques, com la central que instal·la el 1895 a la sèquia de Pinyana la Sociedad Eléctrica de Lérida d'Eusebi Botines. Energia Elèctrica de Catalunya d'Emili Riu Periquet creà les centrals hidroelèctriques de Capdella (1917) i Molinos (1919), que acabaran en mans de Riegos y Fuerza del Ebro (La Canadenca, dirigida per l'enginyer Pearson).¹¹ Aquesta empresa construï les comportes del riu Segre a la Mitjana de Lleida, el canal de Seròs, el pantà regulador d'Utxesa i la central elèctrica d'Aitona. La construcció de centrals elèctriques al Pirineu lleidatà va anar en progressió i fou una prova evident de la supeditació que dèiem de l'economia de la Catalunya occidental al desenvolupament industrial de Barcelona i comarques properes. Aquestes empreses s'afegiren a les ja existents que s'anaren adaptant al nou tipus d'energia.¹²

Després de la crisi de la fil·loxera, la producció d'oli fou una de les especialitzacions d'algunes comarques lleidatanes durant les tres primeres dècades del segle xx. El quadre 1 mostra la distribució comarcal de les empreses productores d'oli. Tot i la reducció del nombre d'empreses entre les dues dates considerades, la quota impositiva total creix de manera molt significativa, la qual cosa indica que augmenta la potència econòmica del sector, en una etapa de preus remuneradors. Menys empreses, però que milloren la seva tecnologia. El 1922, 165 de les 213 premses existents a les terres de Lleida eren hidràuliques, i d'aquestes la gran majoria —152— eren mogudes elèctricament; el

11. DD.AA., *El Canal de Seròs. "La Canadiense"*, Paeria-Diputació de Lleida-Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (Delegació de Lleida), Lleida, 1987; Xavier TARRAUBELLA, *La Canadenca al Pallars*, Editorial Virgili i Pagès, S.A., Lleida, 1990; Joan Carles ALAYO, *L'electricitat a Catalunya de 1875 a 1935*, Pagès Editors, Lleida, 2007.

12. A la conca de la Noguera Pallaresa, per exemple, hi hagué sis instal·lacions d'elevació d'aigua salada, setze molins fariners, set d'oli, deu centrals hidroelèctriques, cinc serradores, una fàbrica de cardar llana i una altra de teixits. DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO, "Reseña de los caudales de agua, alturas y fuerzas de los saltos por orden alfabético de provincias", *Reseña Geográfica y Estadística de España*, Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico, Madrid, 1912, vol. 1, p. 298 i següents. Vegeu la informació completa a <<http://web.udl.es/usuarios/c4083907/2008-HIL-Web/Textos/Resenya,%201912,%20aprofitaments%20hidraulics.pdf>>.

1933 405 de 429, essent 399 mogudes mecànicament.¹³ Les comarques on aquesta indústria té més pes són el Segrià i les Garrigues, que inverteixen l'ordre en les dades de finals de la dècada de 1910. La Noguera i l'Urgell queden en un segon lloc.

QUADRE I
EMPRESSES I QUOTES IMPOSITIVES DE LA INDÚSTRIA DE L'OLI A LLEIDA

		<i>c. 1899</i>		<i>c. 1917</i>
	<i>Núm. empreses</i>	<i>Quota total (pessetes)</i>	<i>Núm. empreses</i>	<i>Quota total (pessetes)</i>
Garrigues	78	5.696	96	20.843
Segrià	110	9.810	54	13.283
Urgell	37	2.472	28	4.270
Pla d'Urgell	28	1.524	17	3.321
Noguera	40	2.552	25	2.391
Segarra	29	1.476	10	983
Pallars Jussà	8	416	2	146
Alt Urgell	2	92	1	56
Total	332	24.038	233	45.237

Font: elaborat a partir de Ramon RAMON, "Estructura empresarial, empreses i canvi tècnic en la indústria de l'oli d'oliva de les comarques de Lleida, 1890-1936", *Empreses i institucions econòmiques contemporànies...*, p. 141-188, p. 150, quadre 2.

La legislació sobre sindicats de 1906, tot i una reduïda aplicació en els primers moments, significà que a la segona meitat de la dècada dels anys 1910, la dècada següent i els anys 1930 es creessin i es desenvolupessin a les terres de Lleida tot un conjunt de sindicats-cooperatives.¹⁴ En alguns casos existien des d'abans —per exemple, aquest seria el cas de la Sociedad Agrícola Práctica de Lleida— i els objectius eren, mitjançant l'associació, la solidaritat, obtenir llavors, fertilitzants, eines a un preu millor i la venda col·lectiva de la producció, procés

13. Ramon RAMON, "Estructura empresarial, empreses i canvi tècnic en la indústria de l'oli d'oliva de les comarques de Lleida, 1890-1936", *Empreses i institucions econòmiques contemporànies...*, p. 141-188.

14. MINISTERIO DE AGRICULTURA. DIRECCIÓN GENERAL DE AGRICULTURA, *Censo estadístico de Sindicatos Agrícolas y Comunidades de Labradores*, Madrid, 1934, p. 172-180 i 392-393.

que costà més de posar-se en marxa. Sovint, els sindicats-cooperatives realitzaven també alguns processos de transformació industrial dels productes agraris. Per exemple, la Sociedad Agrícola Práctica de Lleida, que muntà un molí d'oli, o bé la Cooperativa Lleterera del Cadí a la Seu d'Urgell,¹⁵ que, fundada el 1915 sota l'impuls de Josep Zulueta Gomis, en un primer moment produí mantega i comercialitzà carn, incorporant més tard la producció de formatges.

A l'àmplia zona regada pel canal d'Urgell, es produeix un canvi important en la distribució dels cultius entre 1880 i 1920. Si bé augmenta modestament la superfície total, es redueix significativament la terra erma, i la campà oscil·la en un interval determinat, la vinya baixa com a resultat que ja no és rendible la replantació amb peu americà de la mateixa superfície assolida abans de la fil·loxera, ja que tota la zona mediterrània ja s'ha recuperat o s'està recuperant de la crisi. L'olivera s'expansiona —i la vinya amb olivera, amb major presència d'aquesta darrera també—, com hem vist en les dades ja exposades. El creixement més significatiu en termes relatius és el de l'alfals, mentre que l'hort queda reduït a unes pòrques per família segons el conveni de Madrid.

La producció de remolatxa sucrera havia de ser una opció que possibilitaria a la pagesia diversificar la producció i obtenir uns ingressos, especialment si els costos de transport de la remolatxa a la sucrera no feien el negoci insignificant.

QUADRE 2

DISTRIBUCIÓ DELS CULTIUS EN LA ZONA REGADA PEL CANAL D'URGELL, 1880-1920 (EN HECTÀREES)

	<i>Campà</i>	<i>Vinya</i>	<i>Vinya i olivera</i>	<i>Olivera</i>	<i>Alfals</i>	<i>Hort</i>	<i>Erm</i>	<i>Total</i>
1880	26.507	7.605	8.445	5.502	1.259	150	7.886	57.353
1900	28.818	2.844	11.606	6.558	3.989	264	4.057	58.136
1920	24.374	2.635	16.693	6.848	6.588	216	2.684	60.039

Font: Arxiu del Canal d'Urgell, Capítol 9, article 4, grup A-4, "Canal de Urgel. Estadística de la superfície adherida...", *Estadístiques: població, superfícies, produccions (finals segle XIX, principis segle XX)*.

15. Enric VICEDO, *Pagesos i hortolans. El desenvolupament de l'horta de Lleida abans de la fruita, 1716-1950*, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1997; Joan BELLMUNT, *100 anys d'història de l'horta i la Cooperativa Agrícola Práctica de Lleida (1902-2002)*, Cooperativa Agrícola Práctica, Lleida, 2002. Vegeu les entrades dels sindicats més importants a: CONXITA MIR, ANTONIETA JARNE, JOAN SAGUÉS, ENRIC VICEDO, *Diccionari biogràfic de les Terres de Lleida: Política, economia, societat i cultura (segle XX)*, Alfazeta, Lleida, 2010.

En el mateix període es crea i consolida la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Lleida¹⁶ que dóna finançament particular al marge de les xarxes usuràries, que aniran desapareixent però de manera molt lenta.

Diverses institucions fomentaran la difusió de la innovació, plantejant exposicions i concursos molt concorreguts. A l'*Exposició de maquinària i productes agrícoles* de 12 de maig de 1919, organitzada per la Cambra Agrícola de Lleida i sa Comarca, cal afegir l'*Exposició de maquinària i concurs de tractors* d'abril de 1921¹⁷ i la gran *Exposició Agrícola Lleidatana* de setembre/octubre de 1928, organitzada per la Confederación Sindical Hidrográfica del Ebro.¹⁸

És en aquest context històric que hem d'ubicar la idea de construir una sucrera i la seva realització.

2. ELS PROTAGONISTES DE LA SUCRERA DE MENÀRGUENS

Com hem vist, a una escala moderada, tot i que podia ser intensa a escala local, es donen processos d'industrialització a la Catalunya occidental. Dos noms protagonitzen el procés d'engegada de la sucrera de Menàrguens: Enric d'Hostalric (1856-1921),¹⁹ baró de Casa Fleix, i Manuel Bertrand (1848-1912),²⁰ fabricant de teixits de Barcelona.

Enric d'Hostalrich, en un article publicat al diari *El País*²¹ el 1900, destaca quins són els grans projectes empresarials de l'època:

De todas las empresas de que hasta ahora tenemos conocimiento, las principales son: el canal auxiliar que pretende construir la sociedad del canal de Urgel, el canal que para el riego de parte de la Cuenca de Tremp quiere abrir el acaudalado comprovinciano señor Clotet, sangrando ambas empresas el Noguera Pallaresa; el ferro-carril eléctrico que el ingeniero señor Rouvière proyecta construir por la cuenca del Noguera

16. José Francisco FORNIES, *Historia de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Lérida*, Caja de Pensiones para la Vejez y de Ahorros de Cataluña y Baleares, Lleida, 1981.

17. *Catàleg de l'exposició de maquinària agrícola i concurs de tractors de Lleida: 1 al 10 abril de 1921*, Mancomunitat de Catalunya, Lleida, 1921; *Concurso de tractores de Lérida: 1-10 abril 1921: cuadros de resultados*, Mancomunitat de Catalunya-Institut de Mecànica Aplicada Agrícola, Lleida, 1921.

18. CONFEDERACIÓN SINDICAL HIDROGRÁFICA DEL EBRO, *Exposición agrícola leridana del 25 de septiembre al 5 de octubre de 1928*, Confederación Sindical Hidrográfica del Ebro, Zaragoza, 1928.

19. Enric VICEDO, *Enric d'Hostalric i Colomer*, Cossetània Edicions, Valls, 2006.

20. Antoni JOSA, *Història de la sucrera de Menàrguens*, Ajuntament de Menàrguens-Pagès Editors, Lleida, 1999. Hi ha una nova edició ampliada de 2005.

21. Enric d'HOSTALRICH, "La Azucarera del Segre. Corrientes salvadoras", *El País*, 23 de setembre de 1900.

Ribagorzana hasta la frontera francesa en el valle de Aran, atravesando el Pirineo por el puerto de Viella, aprovechando los grandes saltos de agua de dicho río y del Garona y utilizando la restante fuerza motriz para usos industriales; el aprovechamiento de otros saltos de ambos ríos y del Flamisell por el Sr. Sert, para producir energías eléctricas, con que mover las fábricas de productos químicos que intenta establecer y para la explotación de grandes zonas mineras, uniendo todas esas explotaciones por medio de ferroviarias económicas.

Pero de todos estos proyectos, ninguno ha encarnado todavía en la realidad, más que la grandiosa Azucarera del Segre, que será la primera de España y una de las cuatro mejores de Europa, de la que vamos a dar una ligera idea, para quitarnos la obsesión, que nos ha causado la contemplación de esta gigantesca obra.

Els contemporanis atribuiren a Enric d'Hostalric el mèrit d'aconseguir que Manuel Bertrand ubiqués la sucrera a Menàrguens. Hostalric fou alcalde de la vila i lluità per garantir els recs al terme que estaven en conflicte amb un molí de Balaguer. Fou un home amb moltes inquietuds i que deixà empremta en les seves activitats, ja sigui reorganitzant la beneficència de la Diputació a Lleida, com a comisari de propaganda de la Cambra Agrícola de Maldà i sa Comarca, la primera de les creades a Catalunya, i sobretot com a promotor de la segona etapa de la Cambra Agrícola de Lleida i sa Comarca. Durant la seva presidència (1917-1919) tractà tots els problemes que afectaven el món rural i lluità perquè la cambra fos com una mena d'associació dels diversos sindicats.

Tot i ser promotor de la sucrera, no deixà de reivindicar tot allò que afavoria la pagesia, malgrat ser un gran terratinent propietari del poc rendible terme de Torrerià. En el primer número del butlletí de la cambra agrícola, al gener de 1918, ja proposa tota una sèrie de reivindicacions.²²

Próxima la nueva campaña remolachera se hace preciso ocuparnos de este asunto, a fin de ver si los precios de la remolacha que hasta de ahora han regido, compensan o no al agricultor sus trabajos, y si guardan relación con los beneficios que obtienen las Azucareras.

Está claro y es lógico suponer que el precio a que se pague la remolacha, debe guardar relación con la distancia a que se halle el predio

22. CAMBRA AGRÍCOLA OFICIAL DE LLEIDA, "El cultivo de la remolacha", *Boletín de la Cámara Agrícola Oficial de Lérida y su Comarca*, 1/15 (Lleida, 1918).

de la fàbrica, así por ejemplo no debe pagarse al mismo precio que el fruto recolectado en Menàrguens como el recolectado en Torres de Segre pongo por ejemplo, porque si resulta remunerador en la primera población no resultará igual a la segunda, que tiene los gastos de acarreo diferentes. De manera que yo entiendo debe establecerse una escala gradual fijando zonas de distancia para que todos al igual gocen del mismo beneficio o precio.

Tot i que reconeix les dificultats que tenen les sucreres, un senzill càlcul sobre preus i rendibilitat el fa deduir un guany molt gran per part d'aquestes empreses, la qual cosa l'impulsa a la reivindicació:

De modo que se impone un aumento de precio de la primera materia, división de zonas y fijeza en la época de arranque.

Hay que defendernos agricultores y sino estamos perdidos.

Todo el mundo se asocia y se agrupa y todos nos pasan delante y abusan de nuestra candidez.

La Cámara agrícola os defenderá y apoyará en todo aquello que sea justo.

Però fou Manuel Bertrand Salses, industrial del tèxtil i home molt interessat per l'agricultura, qui construí una sucrera a Menàrguens que començà a funcionar el 1899, un cop Espanya perdé Cuba i esdevenia necessari un aprovisionament autòcton de sucre. Manuel Bertrand construí també un pont sobre el riu Segre entre Menàrguens i Tèrmens per possibilitar l'arribada de la remolatxa i la sortida del sucre. El 1901 s'inaugurà el tram de ferrocarril Mollerussa-Menàrguens per Tèrmens, i el 1903 el tram Balaguer-Tèrmens per Vallfogona. Aquest ferrocarril fou gestionat directament per la família Bertrand, la qual l'arrendà a la Sociedad General Azucarera, a la qual s'incorporà la sucrera de Menàrguens el 1903.

3. EL CONTEXT DE LA CREACIÓ DE LA SUCRERA DE MENÀRGUENS

Un any abans de la creació de la sucrera de Menàrguens, la indústria sucrera espanyola gaudia d'un elevat grau de protecció i cobria el 90% del consum espanyol, el 75% del qual abastia el sucre de remolatxa. La pèrdua de les darreres colònies americanes l'any 1898 i la publicació de la llei proteccionista de l'Impost del Sucre de 1899 significà un canvi de la situació del sucre a Catalunya i a la resta de l'Estat espanyol. Es va passar de refinar el sucre de canya que s'importava de les colònies a instal·lar nombroses fàbriques de remolatxa perquè la

producció de sucre va esdevenir un negoci important. Durant el primer any el preu augmentà un 30%. Entre el 1899 i el 1904 es van posar en funcionament 37 fàbriques noves que produïen sucre de remolatxa, que s'afegirien a la quinzena llarga que ja existien, a més d'una trentena llarga que produïen sucre de canya. La capacitat de producció de sucre estatal se situà en 140.000 t anuals, la qual cosa feia que se superés àmpliament el consum, xifrat en 90.000 t. Així, en pocs anys es passà d'un gran dèficit de producció a uns forts excedents.²³

La Sucrera del Segre de Menàrguens va ser la segona fàbrica de sucre de remolatxa catalana, després de la de Vic, que no tingué gaire volada. Va ser una de les més importants d'Espanya per la seva capacitat de molta de remolatxa (700 tones diàries). Les dificultats inicials radicaven en la necessitat de disposar de molta remolatxa, dificultada per les reticències dels pagesos a plantar-ne si el preu no era més bo que altres alternatives, com la patata.

Manuel Bertrand i Salses havia constituït el mateix 1899 una societat col·lectiva amb un capital de 4.250.000 pessetes. A més de la construcció de la fàbrica i del ferrocarril, comprà propietats a Corbins, Torrelameu, Albesa, Menàrguens, Tèrmens, les Penelles, Castellserà i Castelnou de Seana. A més de les raons agronòmiques i l'abundor d'aigua, la fàbrica es construï a Menàrguens, lluny de poblacions com Lleida i Balaguer on el caciquisme era un focus de resistència als canvis.

Manuel Bertrand va integrar la sucra del Segre a la Sociedad General Azucarera Española, S.A. (SGAE) el mateix any en què es creava l'esmentada societat (1903), amb una clara intenció de controlar el preu del sucre —controlava més del 90% de la capacitat productiva—, que descendia a causa de l'excés de producció per la ràpida posada en funcionament de tantes sucres. La Sociedad General Azucarera no trobà la solució al problema, no aconseguí el monopoli per l'oposició dels magatzemistes i de les refinadores, la manca d'una legislació favorable i els problemes interns d'organització de tantes empreses. Hagué de tancar moltes de les fàbriques que incorporava

23. Manuel MARTÍN, "La industria azucarera española, 1914-1936", *Revista de Historia Económica*, 5/2 (Madrid, 1987), p. 301-323; Luis GERMÁN, "Características del desarrollo del complejo remolacheroazucarero en España, 1882-2000", *Las industrias agroalimentarias en Italia y España durante los siglos XIX y XX*, Carlos BARCIELA, Antonio DI VITTORIO (eds.), Publicaciones de la Universidad de Alicante, Alicante, 2003 p. 335-356; J. A. LLORENTE, O. CUENCA (coords.), *La industria azucarera en España*, Azucarera Ebro Agrícolas S.A., Madrid, 1998.

La sucrera de Menàrguens, a: Ceferí ROCAFORT, "Menàrguens. Província de Lleyda", *Geografia General de Catalunya*, Francesc CARRERAS i CANDI (dir), Establiment editorial d'Albert Martín, Barcelona, 1913-1918, p. 288.

i li va sortir una competència d'empresaris lliures que creaven altres empreses amb tecnologia nova.²⁴

Segons Ceferí Rocafort, la sucrera de Menàrguens ocupava quasi 81.000 metres quadrats. Estava constituïda per tres naus de 130 per 49 metres i tres edificis més, amb un total de 8.785 metres quadrats de superfície construïda. Dins el recinte de la fàbrica hi havia la casa de bàscules i el magatzem d'adobs. Fora del tancat de la fàbrica hi havia una casa amb tres pisos destinada a l'habitatge del director i dels empleats, una altra amb dos pisos per a obrers i una quadra i un magatzem d'eines.

La remolatxa s'emmagatzemava en un total de deu sitges de 1.000 tones de cabuda cadascuna. Dues màquines de vapor de 150 cavalls cadascuna movien, respectivament, la difusió i les turbines i els cristal·litzadors. Per subministrar electricitat al conjunt hi havia una altra

24. Manuel MARTÍN, "La industria azucarera...", p. 305-309.

màquina de vapor de la mateixa potència que subministrava dues dinamos de 110 volts i 700 ampers cadascuna i un quadre de distribució.

Una bassa de 5.000 metres cúbics s'omplia mitjançant dos electro-motors de 110 volts i 235 ampers cadascun que movien sengles bombes que extreien l'aigua del riu a uns dos-cents metres de la fàbrica.²⁵

L'article d'Enric d'Hostalrich, publicat a *El País* de 23 de setembre de 1900, intitulat "La azucarera del Segre. Corrientes salvadoras" dona valors diferents als anteriors però n'afegeix de nous, relatius a l'alçada de les naus i a la xemeneia. Indica que la fàbrica estava construïda per un treball diari de 1,2 milions de quilograms, tot i que en la campanya de 1900 només va ser de mig milió de quilograms.

Si hem reproduït les dades tècniques —i no valorem les dades reals— és per mostrar la fascinació que produïa en els contemporanis una fàbrica d'una dimensió considerable en funció dels paràmetres industrials de la zona i de l'època.

En síntesi, una sucrera era una empresa de gran volada que, en el cas de Menàrguens, significà la construcció per part de la Maquinista Terrestre i Marítima d'un pont de ferro que unia Tèrmens amb Menàrguens i un ferrocarril per recollir la remolatxa sucrera d'una àmplia zona que aprofitava regs històrics de diverses poblacions —Menàrguens, Tèrmens...— i regs més recents com els dels canals d'Urgell, principalment.

4. PRODUCCIÓ I RENDIMENTS DE LA SUCRERA DEL SEGRE FINS MITJAN ANYS 1930

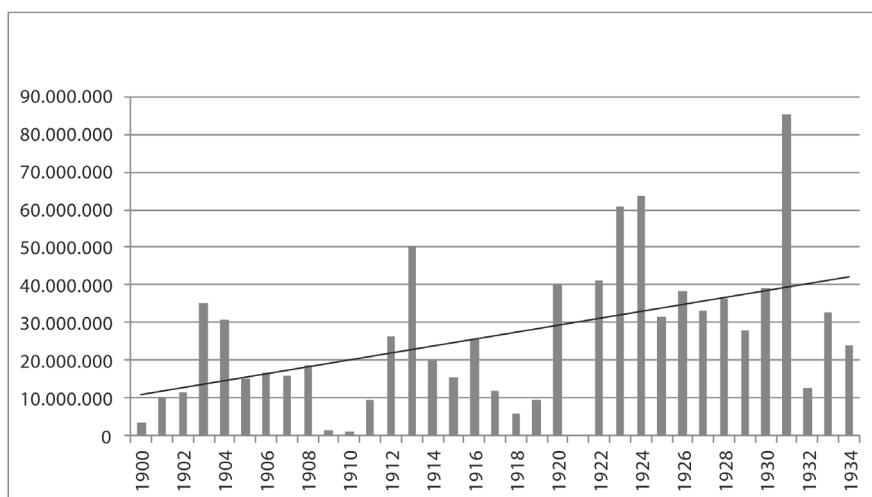
Disposem de la sèrie estadística de remolatxa entrada i sucre produït per la sucrera de Menàrguens i el conjunt de sucreres d'Espanya.²⁶

25. Ceferí ROCAFORT, "Menàrguens", *Provincia de Lleyda. Geografía General de Catalunya*, Francesc CARRERAS i CANDI (dir.), Albert Martín, Barcelona, 1913?-1918?, p. 287-288.

26. Per a l'elaboració dels gràfics hem utilitzat les provinents d'hisenda que es publiquen a: GRUPO DE ESTUDIOS DE HISTORIA RURAL, *Estadísticas históricas de la producción agraria española, 1859-1935*, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid, 1991. Les dades de 1927 procedeixen de l'*Anuario Estadístico de España*, Madrid, Instituto Nacional de Estadística. A l'apèndix 1 reproduïm les dades de remolatxa i sucre de la sucrera de Menàrguens i del total espanyol, així com els càlculs que hem fet sobre rendiments i pes de la sucrera de Menàrguens a Espanya. A l'apèndix 2, i per al període disponible 1915/16-1930-31 reproduïm les mateixes dades però procedents dels esmentats *anuarios estadísticos*. Com es pot veure, les dades d'aquests són sovint menors tant en entrada de remolatxa com en producció de sucre tant a Menàrguens com al conjunt espanyol, segurament perquè la font d'hisenda devia donar resultats més fiables. De tota manera, els càlculs que hem elaborat

Tot i una sèrie de daltabaixos que tenen a veure amb qüestions de conjuntura, el fet més rellevant ve indicat en el gràfic 1 per la línia de tendència. El pendent ascendent passa d'un nivell de deu milions de quilograms a un nivell de quaranta al 1935. Sens dubte, som davant d'un creixement important: es quadruplica la remolatxa entrada; en altres paraules augmenta un 300 per cent.

GRÀFIC 1
REMOLATXA ENTRADA A LA SUCRERA DEL SEGRE, 1900/1901-1934/1935,
EN KG

Font: GRUPO DE ESTUDIOS DE HISTORIA RURAL, *Estadísticas históricas de la producción agraria española, 1859-1935*, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid, 1991. Les dades de 1927 provenen de l'*Anuario Estadístico de España*.

La memòria de la societat Canal de Urgel de 1908 en l'apartat *Cosechas varias* atribuïa a l'expansió de la remolatxa —juntament amb la incorporació de més propietaris que pagaven el “novè” amb diners— l'augment del trenta per cent per aquest concepte entre 1907 i 1908.²⁷ Una altra font, la del Capítol de Canonges de Lleida, ens

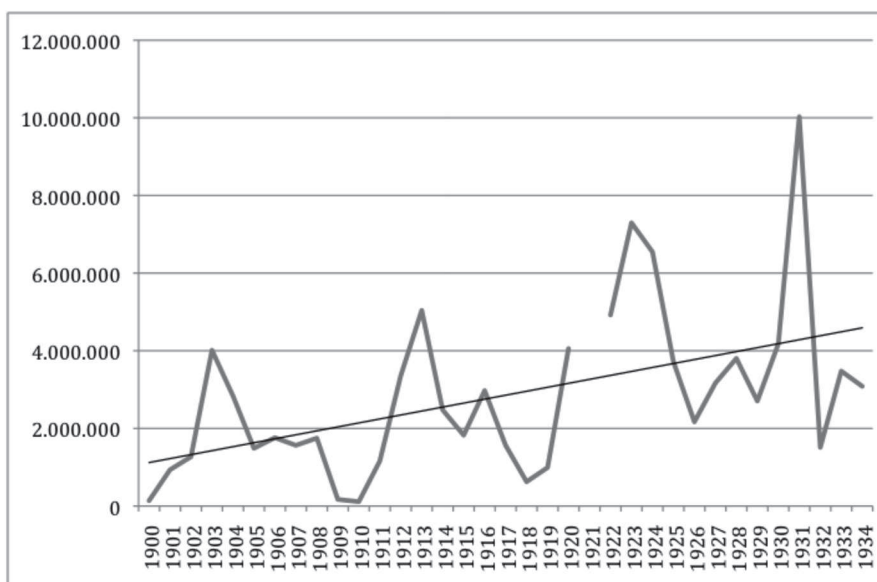
nosaltres donen resultats d'ordre de magnitud semblants. La font esmentada d'hisenda correspon a: *Producción y Circulación de Azúcares, Achicoria y Alcohol Industrial, 1900-1935*, Ministerio de Hacienda, Madrid.

27. CANAL DE URCEL, *Memoria leída en la Junta General de Señores Accionistas correspondiente al año 1908*, Imprenta de la Casa Provincial de Caridad, Barcelona, 1909, p. 6.

parla del cultiu de la remolatxa a Montagut. Les llicències de cultiu de 1909 i 1922 indiquen que és necessària l'autorització per tal de cultivar canem, panís i remolatxa.²⁸ Moltes altres fonts ens donen fe d'aquest creixement del cultiu de la remolatxa a una zona força àmplia que gira al voltant del ferrocarril de via estreta Mollerussa-Balaguer.

GRÀFIC 2

SUCRE ENVASAT A LA SUCRERA DE MENÀRGUENS, 1900/1901-1934/1935,
EN KG

Font: GRUPO DE ESTUDIOS DE HISTORIA RURAL, *Estadísticas históricas de la producción agraria española, 1859-1935*, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid, 1991. Les dades de 1927 provenen de l'*Anuario Estadístico de España*.

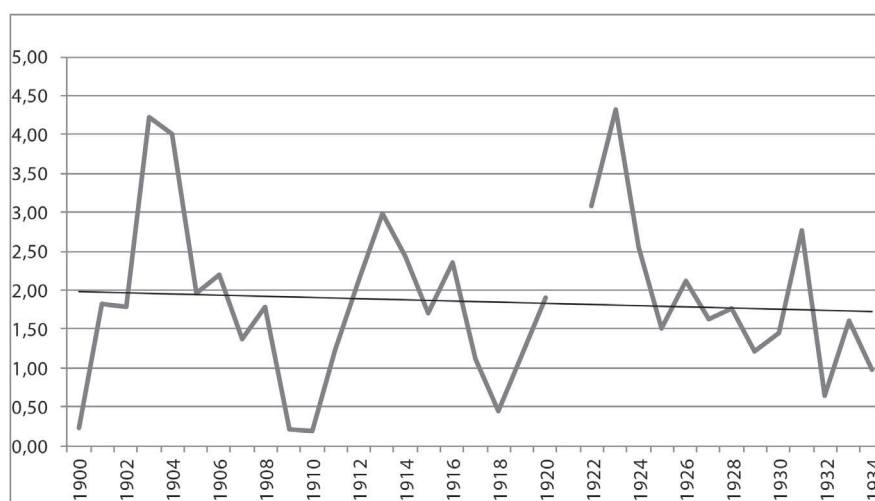
El gràfic 2 representa el sucre envasat a la sucrera del Segre pel període 1900/1901-1934/1935. La tendència a l'alça, d'un ordre de magnitud semblant a l'entrada de remolatxa, també es quadruplica.

El pes de la sucrera de Menàrguens en el context estatal té una tendència moderada a la baixa de la seva línia de tendència, però es

28. Arxiu Capitular de Lleida, *Licencias de cultivo sobre Montagut*, 1909, P4B_M2_P1_C06.; 1922, P4B_M2_P1_C07.

manté entre el 1,75 i el 2 per cent de la producció espanyola de sucre envasat. Lògicament, els percentatges reals anuals tenen una oscil·lació molt gran ja que depenen de molts factors com ara les estratègies dels diversos productors, empreses i fàbriques. Per exemple, el preu a què es paga la remolatxa pot promoure la seva producció per part de la pagesia o bé la reticència. La reivindicació d'un diferent preu segons la distància del pagès productor a la fàbrica, reivindicació d'Enric d'Hostalrich que ja hem vist, és un bon exemple del que plantegem.

GRÀFIC 3
SUCRE ENVASAT A LA SUCRERA DE MENÀRGUENS RESPECTE AL TOTAL
ESTATAL, 1900/1901-1934/1935, EN PERCENTATGE

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades publicades a: GRUPO DE ESTUDIOS DE HISTORIA RURAL, *Estadísticas históricas de la producción agraria española, 1859-1935*, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid, 1991. Les dades de 1927 provenen de l'*Anuario Estadístico de España*.

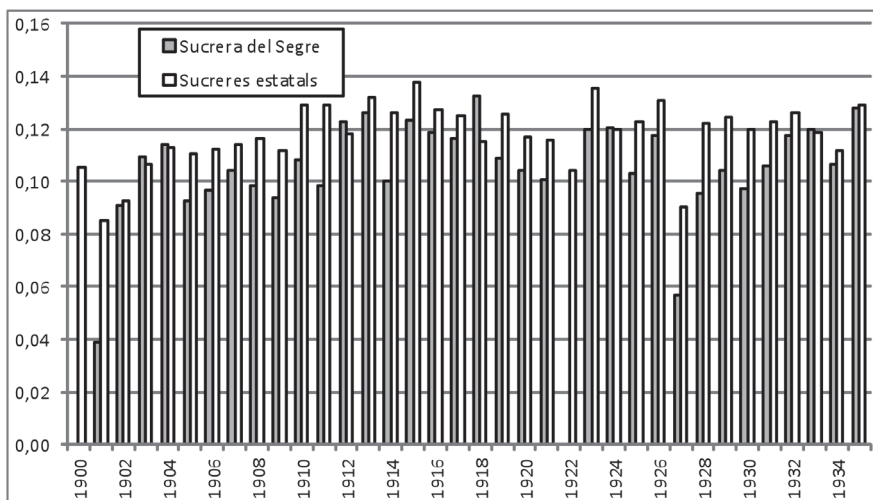
Pel que fa a la rendibilitat de les sucreres, el mateix Hostalrich escrivia el 1919:

Según tengo entendido por cada 100 kilos de remolacha salen 13 de azúcar cuando la recolección se hace en buenas condiciones y el fruto tiene la riqueza sacarina conveniente, de manera que partiendo de este concepto 1.000 kilos o sea una tonelada de remolacha dará 130 kilos de azúcar y pagándola a 60 pesetas como se ha pagado este año,

y vendiendo la fábrica el azúcar a una peseta cincuenta, le queda un margen de 135 pesetas por tonelada, deducción hecha del importe de la remolacha.

Aunque no ignoro las serias dificultades que atraviesan las Azucareras lo mismo que nosotros, haga el lector una simple operación aritmética y verá el importe total o ingreso total que realizan esas azucareras, que muelen en cuatro o cinco meses 60.000 o 100.000 toneladas sin contar la venta de la pulpa refinaria y destilaría.

GRÀFIC 4
RENDIMENTS DE LA SUCRERA DEL SEGRE I DEL CONJUNT DE LES SUCRERES
ESTATALS (KG SUCRE / KG REMOLATXA), 1899/1900-1934/1935

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades publicades a: GRUPO DE ESTUDIOS DE HISTORIA RURAL, *Estadísticas históricas de la producción agraria española, 1859-1935*, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid, 1991. Les dades de 1927 provenen de l'*Anuario Estadístico de España*.

Com es veu en el gràfic 4 la rendibilitat de què parla Enric d'Hostalrich (0,13) es dona en comptats casos tant a escala estatal com en relació amb la sucrera de Menàrguens. En termes generals, els rendiments expressats en quilograms de sucre respecte els quilograms de remolatxa emprada són menors i, sovint, força menors en la sucrera de Menàrguens, la qual cosa planteja un dels problemes que tingué l'empresa: l'envelliment de la tecnologia emprada davant de noves tecnologies. No sembla que pugui atribuir-se el menor rendiment al contingut en sucre de les varietats emprades a les nostres comarques.

5. LA REMOLATXA SUCRERA A LA NOGUERA I L'URGELL

No són abundants les dades oficials disponibles sobre la superfície dedicada a la producció de remolatxa sucrera. En la publicació que fa el 1904 la Junta Consultiva Agronómica sobre el regadiu a Espanya es donen 3.000 ha un valor de la producció de 135.000 pessetes a la província de Lleida, entenent que es tracta de la zona que forneix la sucrera de Menàrguens. Som en un moment inicial del procés i com veiem en el gràfic 2 l'entrada de remolatxa sucrera a Menàrguens té una tendència creixent, paral·lela a un augment de la superfície.

QUADRE 3
DISTRIBUCIÓ DEL REGADIU (HA I VALOR DE LA PRODUCCIÓ),
PROVÍNCIA DE LLEIDA, 1904

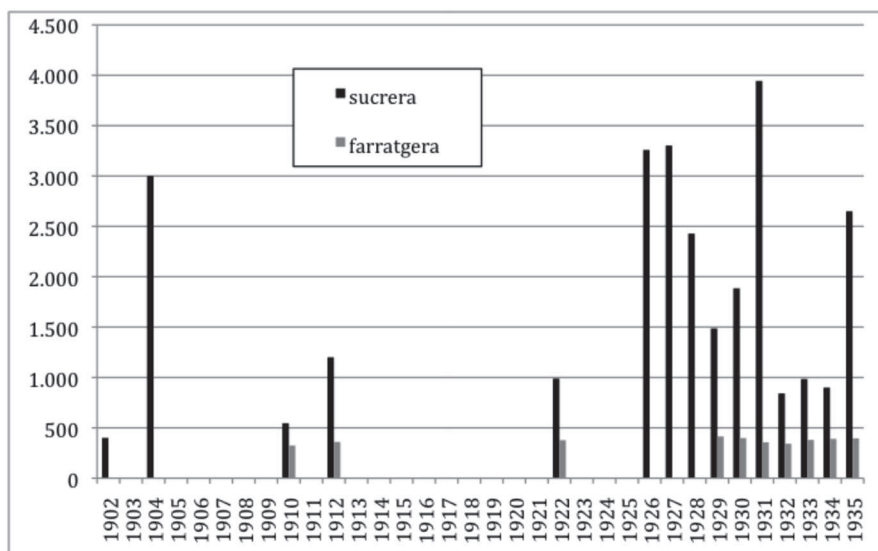
	ha		valor (* 1.000 pta)
cereals	54.000	blat	13.640
llegums	10.000	ordi	6.272
plantes farratgeres	14.000	panís	700
olivera	19.000	faves	1.725
vinya	16.000	mongetes	1.530
prats naturals	13.000	plantes farratgeres	5.600
remolatxa sucrera	3.000	olivera	4.180
divers	3.000	vinya	7.920
cultius d'horta, fruites i tèxtils	22.000	prats naturals	3.250
incultes o "eriales" que podrien regar-se	46.000	remolatxa sucrera	135
		divers	150
Total	200.000	Total	45.102

Font: JUNTA CONSULTIVA AGRONÓMICA, *El Regadío en España: resumen hecho por la Junta Consultiva Agronómica de las memorias sobre riegos remitidas por los ingenieros del Servicio Agronómico Provincial*, Ministerio de Agricultura, Industria, Comercio y Obras Públicas-Dirección General de Agricultura-Imp. Hijos de M.G. Hernández, Madrid, 1904.

El gràfic 5 ens mostra la superfície dedicada a la remolatxa sucrera i la farratgera en la província de Lleida però només per una part dels anys. Les 3.000 hectàrees de 1904 les tornarem a trobar el

1926 i 1927 i s'arribarà a 4.000 el 1931. La remolatxa farratgera tindrà sempre una presència menor.

GRÀFIC 5
HECTÀREES DE REMOLATXA SUCRERA I FARRATGERA
PROVÍNCIA DE LLEIDA, 1902-1935

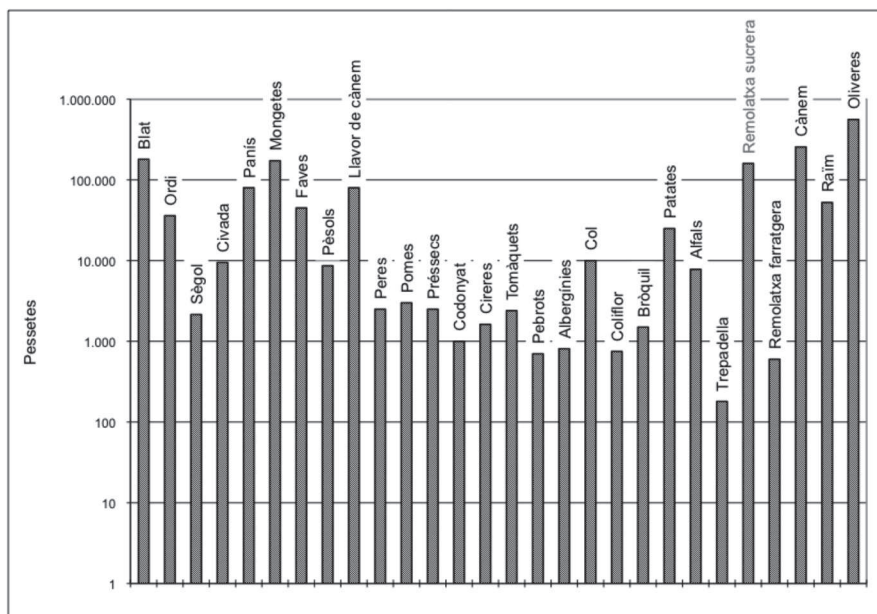

Font: GRUPO DE ESTUDIOS DE HISTORIA RURAL, *Estadísticas históricas de la producción agraria española, 1859-1935*, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid, 1991. Les dades de 1904 provenen de la font del quadre 3.

El gràfic 6 presenta, en escala semilogarítmica, els valors de la producció dels diversos productes que es fan a l'horta i al terme de Balaguer. La informació és molt detallada, es refereix a una àmplia varietat de productes, tot i que som, segurament, davant d'una estimació, per la qual cosa ens fixarem en els ordres de magnitud que l'escala semilogarítmica facilita copsar.

La remolatxa sucrera és a l'elit de productes que generen el 1907 més de 100.000 pessetes de valor total. Es tracta de l'olivera —més a prop del milió de pessetes—, el cànem —i la llavor de cànem molt a prop de la xifra emprada com a tall—, i en un empat en valor trobem la remolatxa sucrera, les mongetes i el blat.

GRÀFIC 6
VALOR DE LA PRODUCCIÓ A BALAGUER, 1907

Font: Arxiu Comarcal de la Noguera, *Estadística sobre... 1907, registre Bal. III.2-2*, publicat a: Enric VICEDO, "La petita empresa agrícola a Catalunya. Estructura i dinàmica històrica a la Catalunya occidental (1850-1930)", *Empreses i institucions econòmiques ...*, p. 63-100. El gràfic es troba a la p. 86.

Aquest gràfic demostra per Balaguer la nostra tesi inicial: la remolatxa és una altra de les opcions que s'ofereixen a la pagesia que no està gaire allunyada de la fàbrica o bé d'una estació del tren de via estreta que connecta Menàrguens amb la Noguera i l'Urgell. Aquesta opció és assumida i completa una variada distribució de cultius de productes necessaris o d'una demanda assegurada al mercat. Com també s'observa en el gràfic 5, la remolatxa farratgera està a un nivell de producció força menor, i en el cas de Balaguer molt menor també respecte de l'alfals, que multiplica per deu el valor d'aquella.

Ceferí Rocafort, en el volum sobre la província de Lleida de la *Geografia General de Catalunya*, dirigida per Francesc Carreras i Candi, destaca el cultiu de la remolatxa a la dècada de 1910 a diversos pobles de la Noguera, l'Urgell, el Segrià i el Pla d'Urgell.

[A les Penelles],

Les principals produccions consistexen en les generals del Urgell, conreuant-se especialment molta aufals y remolatxa que consúm la “Sucreta del Segre”. S’hi cria també bestiar.²⁹

[A Fondarella],

Los productes naturals consistexen en vi, oli, grans, verdures, aufals y podria molt bé introduhir-se lo conreu de la remolatxa que en altres localitats dóna bons resultats, tinguent en compte que des de enguany s’ha extès lo rech del canal per quasi tot lo terme, millora que probablement augmentarà la població actual.³⁰

[A Albesa],

Lo seu territori es regat per una extensa cequia de prop de 12 kilòmetres, qual administració va a càrrech d’un sindicat de regants. Produheix grans, vi, oli, llegums y fruytes, remolatxa, hortalices y hi ha bones pastures pera lo bestiar. Se pot dir que es població purament agricola havent-hi un molí d’oli y altre de farina propietat de la comtessa de Fuenclara.³¹

[A Belcaire],

En lo terme, regat per lo canal d’Urgell, s’hi fan grans, vi, molta aufals y remolatxa, textils, verdures, oli, pera lo que hi té una premsa.³²

[A Bellmunt],

En lo seu terme abunda lo guix, pera lo que hi han una dotzena de forns. Les terres, regades en part per lo canal d’Urgell, produhexen molta aufals, remolatxa y sembla que podria introduhir-s’hi, ab èxit, lo conreu del blat de moro. També s’hi cull blat, vi y oli, per lo que hi té una premsa.³³

[A Castellserà],

Lo seu terme, enterament plà y tot ell regat per dues cequies derivades del Canal d’Urgell dóna excel·lents produccions d’oli, aufals y remolatxa, grans, poch vi, verdures, etc. S’hi cria també bestiar menut.³⁴

29. Ceferí ROCAFORT, *Provincia de Lleyda...*, p. 297.

30. Ceferí ROCAFORT, *Provincia de Lleyda...*, p. 162.

31. Ceferí ROCAFORT, *Provincia de Lleyda...*, p. 239.

32. Ceferí ROCAFORT, *Provincia de Lleyda...*, p. 262.

33. Ceferí ROCAFORT, *Provincia de Lleyda...*, p. 262.

34. Ceferí ROCAFORT, *Provincia de Lleyda...*, p. 276.

[A Montgai],

Lo terme es per un regular planer, ab petites serretes y es regat per dues cequies derivades del Canal d'Urgell. Les seues produccions consistexen en oli, aufals, remolatxa, grans, vi y podria introduhirse lo conreu del blat de moro, al que no hi estàn gayre afectats. Cria bestiar menut. Hi han escoles de noys y de noyes; tres prempses d'oli y un moli fariner.³⁵

[A Vilanova de Bellpuig],

Les produccions són les generals del Urgell, quin canal fertilisa lo seu territori y ha sigut la causa del augment, observat en la població, segons se desprèn de les notes estadístiques abans apuntades; hi abundan los grans, l'oli, vi, aufals, remolatxa y verdures.³⁶

[A Tèrmens],

Entre les produccions principals deuen senyalar-se los cereals, oli, ví, llegums y verdures, cànems y remolatxa que consúm la propera fàbrica "Sucrera del Segre". Té escoles de noys y de noyes i dues prempses d'oli.³⁷

[i a Menàrguens],

Lo seu terme que té bona part de regadiu produheix grans, oli, vi, canem. Lo principal conreu, quan no lo limitan com ara succeheix, es lo de la remolatxa.³⁸

Les dades procedents de la Societat Canal de Urgel permeten comprovar que l'evolució dels preus de la remolatxa tingueren una tendència entre 1911 i 1918 al creixement, passant d'un índex 100 a 150. Si bé la tendència del preu era superior a la de productes com la verema, i en menor grau de les mongetes i les fruites, era molt menor que altres com l'ordi, el panís, les patates, els llegums, el blat i les olives. La font no són preus a l'ús sinó els resultats de les subhastes dels productes que percebia la societat pel novè que pagaven els regants del canal d'Urgell. Tenen l'avantatge que són preus locals i des d'aquesta perspectiva tenen força interès.

35. Ceferí ROCAFORT, *Provincia de Lleyda...*, p. 289.

36. Ceferí ROCAFORT, *Provincia de Lleyda...*, p. 465.

37. Ceferí ROCAFORT, *Provincia de Lleyda...*, p. 303-304.

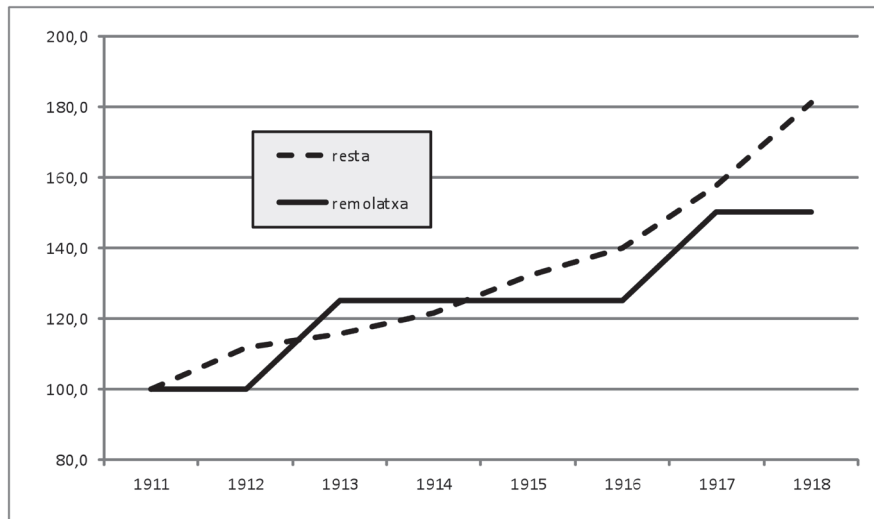
38. Ceferí ROCAFORT, *Provincia de Lleyda...*, p. 287.

QUADRE 4
COTITZACIÓ DELS PRODUCTES DEL NOVÈ SUBHASTATS, 1911 = 100

	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918
blat	100,0	100,0	113,3	133,3	133,3	140,0	150,0	186,7
ordi	100,0	123,1	138,5	169,2	123,1	161,5	176,9	269,2
llegums	100,0	109,1	109,1	145,5	113,6	113,6	177,3	209,1
verema	100,0	100,0	89,3	35,7	142,9	125,0	82,1	57,1
olives	100,0	155,6	133,3	122,2	133,3	155,6	200,0	177,8
patates	100,0	100,0	116,7	133,3	150,0	166,7	183,3	216,7
panís	100,0	104,5	122,7	145,5	136,4	154,5	154,5	240,9
mongetes	100,0	114,0	126,0	116,0	148,0	142,0	168,0	128,0
fruites	100,0	100,0	90,9	90,9	109,1	100,0	127,3	145,5
remolatxa	100,0	100,0	125,0	125,0	125,0	125,0	150,0	150,0

Font: Elaborat a partir d'Arxiu del Canal d'Urgell, *Canal de Urgel. Explotación. Superficies todas. Nota de cotización de frutos según el resultado de las subastas en los años de 1911 a 1918. Mollerusa a 9 de mayo de 1919.*

GRÀFIC 7
COTITZACIÓ DELS PRODUCTES DEL NOVÈ SUBHASTATS, 1911 = 100

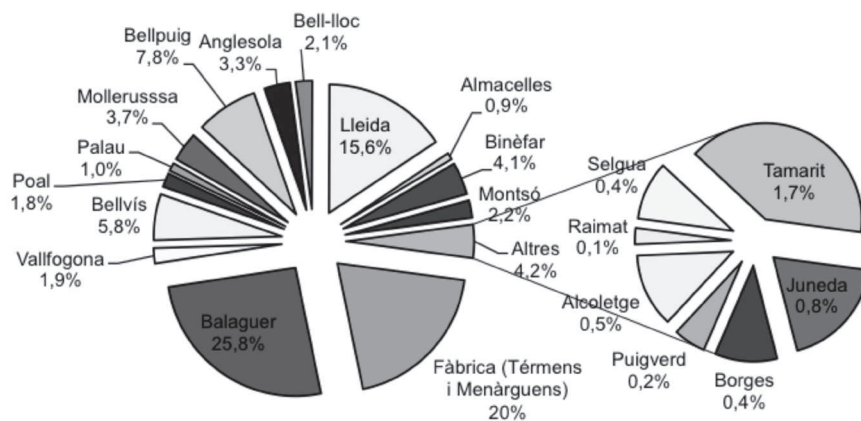

Font: Elaborat a partir del quadre anterior.

Espanya no aconseguí beneficiar-se de la favorable conjuntura per a l'exportació que generà la Primera Guerra Mundial als països no bel·ligerants.³⁹ Al començament de la guerra, Espanya havia reduït els estocs de sucre exportant, principalment, a Anglaterra i Portugal. Pensant que la guerra seria curta, reduïren els contractes de compra de remolatxa i canya per tal d'evitar novament uns estocs interiors.

Diverses mesures del govern crearen problemes a la indústria sucrera. El 1916 es permeté la lliure importació de sucres estrangers, es prohibí l'exportació dels interiors per evitar desabastament i el 1918 es fixà un preu màxim. Com s'observa al gràfic 1 i als apèndixs 1 i 2, les empreses reduïren la contractació de remolatxa i el sucre produït en la campanya 1919-1920, tot i que a la sucrera del Segre la frenada vingué un any abans. El 1919 la producció espanyola només subministrava el 70 per cent del consum. Sense aprofitar les exportacions que possibilitava, s'aconseguí no tan solament produir menys sinó no poder abastar la demanda espanyola. L'augment dels preus del sucre fou important entre setembre de 1915 fins agost de 1918, passant de 85 pta/100 kg a 193.

GRÀFIC 8
REMOLATXA PESADA A LES BÀSCULES, 1925

Font: Revista *Urgel*, publicat a: Antoni JOSA, *Història de la sucrera de Menàrguens*, Pagès Editors, Ajuntament de Menàrguens-Lleida, 1999, p. 92-93.

39. Manuel MARTÍN, "La industria azucarera española...", p. 305-309.

El gràfic 8 ens dona el pes de la remolatxa dels diversos pobles que subministraven directament o mitjançant la xarxa ferroviària remolatxa a la sucra de Menàrguens. Balaguer, Tèrmens i Menàrguens i Lleida van ser les zones que el 1925 aportaren més remolatxa.

Josep Maria Ramon⁴⁰ reproduïx les dades de Valmaña segons les quals el 1929 el 5 per cent de la superfície de l'àrea regada pel canal d'Urgell —2.600 ha— es dedicà a la remolatxa sucra i representa el 15,08 per cent del valor de la producció total —5,85 milions de pessetes val la remolatxa. El producte per hectàrea és de 2.250 pessetes, una mica superiors al rendiment dels fruiters —2.110— i molt més gran que la resta dels productes, fins i tot dels que venen a continuació, els farratges rendeixen 1.000 pessetes/ha. Observem que es tracta d'una superfície molt més gran que la representada en el gràfic 5.

Tenim disponibles les “Estadísticas territoriales” dels voltants de 1930. La seva consulta no dona cap referència directa al cultiu de la remolatxa. Per exemple, tant a Balaguer (1931) com a Menàrguens (1929) es donen les xifres de terres en regadiu segons diverses classificacions genèriques. L'estadística territorial de Mollerussa de 1929 no reflecteix cap terra de regadiu i la de Miralcamp de 1930 constata més de 1.300 ha de rec i moltes menys de secà sense explicitar la remolatxa. De fet, s'emprava un imprès on no es recollia la remolatxa de manera explícita. Això no ens permet conèixer amb més detall el pes d'aquesta producció, però ens confirma que era un element més —important en determinats pobles i moments— d'una diversa i rica distribució dels cultius.⁴¹

Durant la dictadura de Primo de Rivera s'accentuà l'intervencionisme de l'Estat. El problema fonamental del sector fou els elevats costos dels inputs agrícoles i energètics. En tot cas s'aconseguí que el sector pogués satisfer la demanda interior, en un context de protecció i de poc impacte de la crisi dels anys trenta.⁴²

40. Josep Maria RAMON, “Cambio agrario, uso del suelo y regadío: el impacto del Canal de Urgell, 1860-1935”, *Historia Agraria*, 59 (Murcia, 2013), p. 43-94.

41. Arxiu Històric de Lleida, secció de Contribució rústica. Les estadístiques territorials de Menàrguens, Miralcamp i Mollerussa es conserven a la caixa 12-1174 i la de Balaguer a la caixa 12-677.

42. Manuel MARTÍN, “La dictadura de Primo de Rivera. Un mercado intervenido”, *La industria azucarera española...*, p. 309-312.

6. VIATGERS I MERCADERIES DE LA LÍNIA DE FERROCARRIL BALAGUER-MOLLERUSSA, 1925-1936

Ceferí Rocafort (1913?-1918?, p. 72) ens dóna el quilometratge del ferrocarril construït per Manuel Bertrand:

De la estació de Mollerussa arrenca una altra via estreta construïda per la “Sucrera del Segre” que arriba fins a Balaguer, 26 kilòmetres, amb un brancal a Menàrguens, passant per los següents pobles:

Mollerussa - km.

Palau 3

Poal 6

Bellví 9

Empalme de Menàrguens -

Tèrmens 16

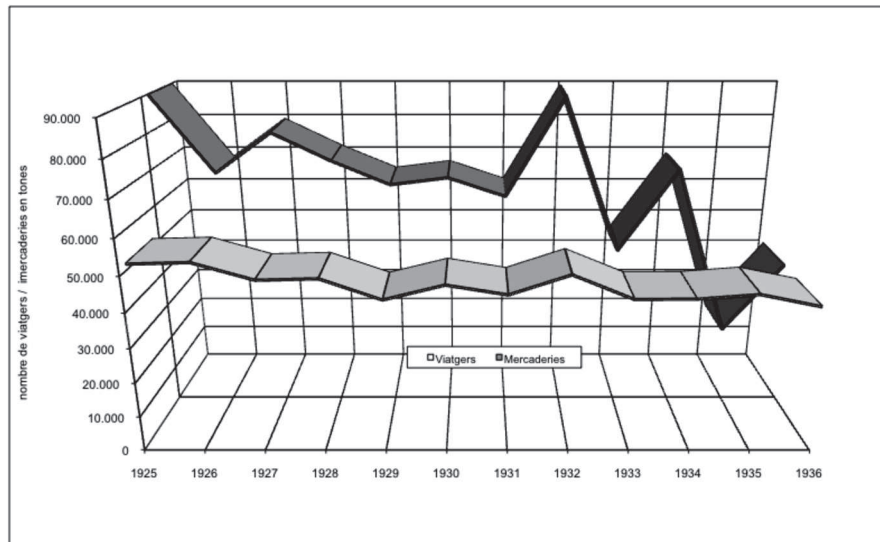
Vallfogona 21

Balaguer 26

Gràcies a les publicacions estadístiques de la Generalitat republicana podem reconstruir per un període relativament llarg de temps el trànsit de viatges i mercaderies a la línia Balaguer-Mollerussa. El gràfic 9 ens mostra una tendència diferent del trànsit de viatgers que, malgrat un moderat descens, podem dir que conserva força el nivell inicial, mentre que el de mercaderies tendeix a caure de manera important a partir de 1933. L'explicació d'aquesta caiguda té a veure amb la dràstica reducció de la remolatxa entrada i el sucre produït a la sucrera de Menàrguens a partir de la campanya 1932-1933 (vegeu el gràfic 1 i els apèndixs 1 i 2).

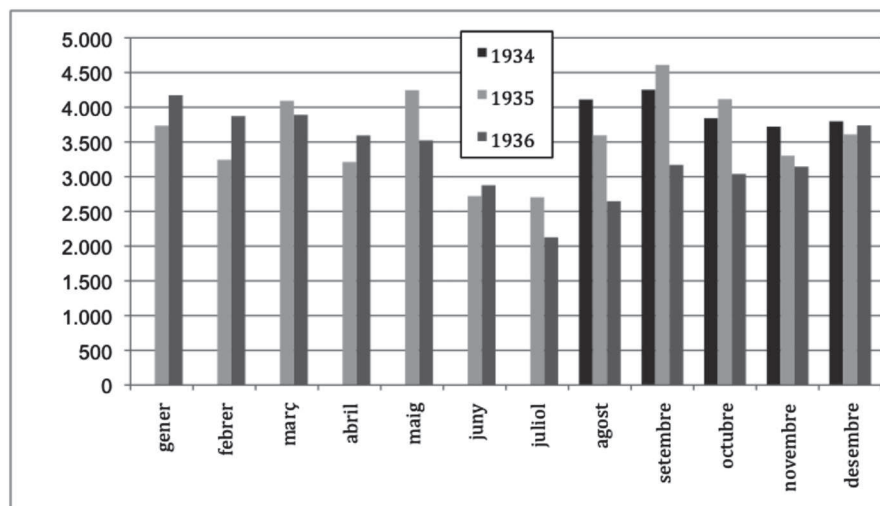
Des d'agost de 1934 i per als anys 1935 i 1936 disposem de la informació mensual. El transport de viatgers en el ferrocarril Balaguer-Mollerussa és força estable durant tot l'any. Els viatgers dels pobles per on passava l'empraven per a les relacions econòmiques habituals —anar al mercat setmanal, a cal notari, etc.— i també per connectar amb la línia Lleida-Barcelona o bé a la de Lleida cap a la Poble de Segur, ja que a Tèrmens l'estació del “carrilet” era a uns cent metres de l'estació que anava a Lleida i al Pirineu (tot i que fins 1949 no s'obrí el tram Balaguer-Cellers, el 1950 fins a Tremp i el 1951 arribà a la Poble de Segur).

GRÀFIC 9
VIATGERS I MERCADERIES DE LA LÍNIA DEL FERROCARRIL
BALAGUER-MOLLERUSSA, 1925-1936

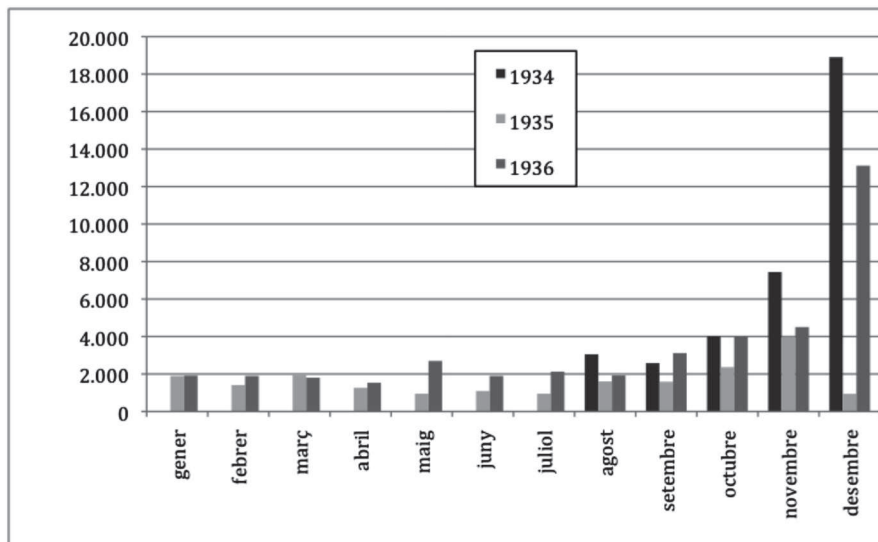

Font: Generalitat de Catalunya, *Butlletí mensual d'estadística*.

GRÀFIC 10
NOMBRE DE VIATGERS PER MESOS AL FERROCARRIL BALAGUER-MOLLERUSSA

GRÀFIC 11
TRANSPORT DE MERCADERIES PER MESOS AL FERROCARRIL
BALAGUER-MOLLERUSSA, EN TONES

A les zones temperades, la remolatxa se sembra a la primavera i es cull a la tardor. Aquest és el cas de la Noguera. La remolatxa és la mercaderia principal que es transporta en el ferrocarril de via estreta Balaguer-Mollerussa que connecta amb la sucrera del Segre a Menàrguens, com es pot comprovar en les alces dels darrers mesos de l'any en el gràfic 11. La forta estacionalitat en el transport de mercaderies no l'havíem trobat en el transport de passatgers.

7. EL CULTIU DE LA REMOLATXA A L'ÀREA REGADA PEL CANAL D'URGELL, ANYS 1940

Hem pogut conèixer les dades sobre superfície de cada cultiu en el conjunt de les quatre seccions en què s'organitzava la societat Canal de Urgel. Segons les dades recopilades sobre les collites de 1941 a l'àrea regada pel canal d'Urgell hom observa que la remolatxa sucrera ocupava 800 hectàrees, xifra semblant als horts —que estaven limitats pel Conveni de Madrid— o al mill, generant un valor total de 256.000 pessetes, un 0,4 per cent dels més de seixanta milions de valor total. Quant a la rendibilitat en pessetes per hectàrea, la remolatxa sucrera

és la que genera uns valors menors. Durant la guerra i la immediata postguerra el consum de sucre fou molt limitat, tot i que no hi ha dades globals per poder fixar un consum en kg per càpita. Al tombant dels anys 1950 i 1960 s'arribà a 15 kg/cap i continuà creixent fins a duplicar aquest valor a finals dels anys 1970, deixant molt lluny els 12 kg/ha de la primera meitat de la dècada de 1930.⁴³

QUADRE 5
ÀREA REGADA PEL CANAL D'URGELL, 1941

<i>Collita</i>	<i>Hectàrees</i>	<i>Producció mitjana Qm per hectàrea</i>	<i>Producció total Qm</i>	<i>Preu pta/Qm</i>	<i>Valor total pta</i>
Blat	8.397	11	92.367	84	7.758.828
Ordi	8.838	12	106.056	54	5.727.024
Civada	1.797	9	16.173	50	808.650
Llegums	397	16	6.352	60	381.120
Palla	19.429	25	485.725	25	12.143.125
Alfals	6.181	90	556.290	30	16.688.700
Horts	723	2000 pta/ha			1.446.000
Ametlles			13.000	200	2.600.000
Verema	3.000	13	39.000	60	2.340.000
Mongetes	1.000	8	8.000	200	1.600.000
Panís	3.500	25	87.500	74	6.475.000
Olives	8.463	2	16.926	60	1.015.560
Mill	900	10	9.000	60	540.000
Carabasses	260	15	3.900	30	117.000
Remolatxa sucrera	800	20	16.000	16	256.000
Remolatxa farratgera	250	25	6.250	25	156.250
Cànem, lli, etc.					500.000
Total					60.553.257

Font: Arxiu del Canal d'Urgell, *Explotación. Canal de Urgel S.A. Secciones todas. Cosechas. Resumen de los productos obtenidos y valoración de los mismos en el ejercicio de 1941*. Cap.VII, Art. XI, Grup C, nº 57.

43. Vegeu el gràfic de l'evolució del consum a: Luis GERMÁN, "El Azúcar en la España contemporánea", *El Azúcar y el Mundo Atlántico: economía y hacienda: patrimonio cultural y geobotánico*, Santiago DE LUXAN, Ana VIÑA (coords.), Cabildo de Gran Canaria-Casa de Colón, Las Palmas de Gran Canaria, 2006, p. 457-476.

QUADRE 6
RENDIMENT PER CULTIU I HECTÀREA, 1941

<i>Collita</i>	<i>Hectàrees</i>	<i>Pessetes</i>	<i>pessetes /hectàrea</i>
Blat	8.397	7.758.828	924
Ordi	8.838	5.727.024	648
Civada	1.797	808.650	450
Llegums	397	381.120	960
Palla	19.429	12.143.125	625
Alfals	6.181	16.688.700	2.700
Horts	723	1.446.000	2.000
Ametlles		2.600.000	
Verema	3.000	2.340.000	780
Mongetes	1.000	1.600.000	1.600
Panís	3.500	6.475.000	1.850
Olives	8.463	1.015.560	120
Mill	900	540.000	600
Carabasses	260	117.000	450
Remolatxa sucrera	800	256.000	320
Remolatxa farratgera	250	156.250	625
Cànem, lli, etc.		500.000	
Total		60.553.257	

Font: Elaborat a partir del quadre 5.

Comparant aquestes dades de 1941 amb les de Valmaña de 1929, observem que la remolatxa sucrera està molt lluny de ser de les més productives. Se situa cap a la part baixa de les rendibilitats en pessetes per hectàrea, només superior al rendiment de la civada i les olives. En superfície s'ha passat de 2.600 ha a 800, una reducció superior a dos terços. L'etapa de la postguerra i fins mitjan la dècada següent a Espanya, i també a Catalunya, es produeix una reducció important del consum, la qual cosa explicaria aquesta reducció tan dràstica de la superfície dedicada a remolatxa.

Fent ja referència concreta a la secció d'Ivars d'Urgell, Pere Segarra,⁴⁴ propietari benestant d'Ivars d'Urgell, escrivia el 1933:⁴⁵

A l'Urgell, 60 anys enrere, no es feia més que blat, vi, oli i ametlles; avui, se fa també molt d'allò, però, quasi més d'alfals i panís, també remolatxa, melons, patates, prunes, tabac i pèsols. Aquest any 1933 a casa tenim una bancalada de melons a mitges a la Closa i a més quatre pórques al fondo de la Font; i de remolatxa tenim un jornal i mig al fondo Ronaguero Castellnou, un jornal a la Coma Castellnou, un jornal al C. Bellpuig Ivars i un jornal tres pórques al tros que vàrem comprar al Cois de Boldú, també a mitges; sols que lo de Castellnou és al terç ja que aquells dos mitgers hi posen tots los jornals i també la porten a Bellpuig...

QUADRE 7

CULTIUS A LA SECCIÓ D'IVARS I A POBLES AMB ESPECIALITZACIÓ
REMOLATXERA, 1940, EN JORNALS, ÀREES MUNICIPALS PERTANYENTS
AL CANAL D'URGELL

	<i>Secció Ivars</i>	<i>Tèrmens</i>	<i>Vallfogona</i>	<i>Balaguer i Sta. Maria</i>	<i>Tornabous</i>	<i>Bellcaire</i>
Blat	6.498	110	140	100	275	250
Ordi	6.595	150	260	150	200	300
Civada	2.115	60	100	80	40	100
Llegums	363	10	10	30	9	20
Farratge	6.179	110	60	80	200	180
Panís	1.841	70	50	20	70	180
Mongetes	491	15	4	8	30	100
Horts	391	3	6	6	30	36
Remolatxa	1.317	80	100	80	75	120
Mill	1.755	22	70	70	60	200
Vinya	1.095	35	25	25	50	50
Ametllers	505	10	20	7	25	30
Olivera	1.544	80	35	75	30	125
Guaret	9.765	955	1.710	136	160	271
Erm	3.578	857	151	9	8	51
Total	44.032	2.567	2.741	876	1.262	2.013

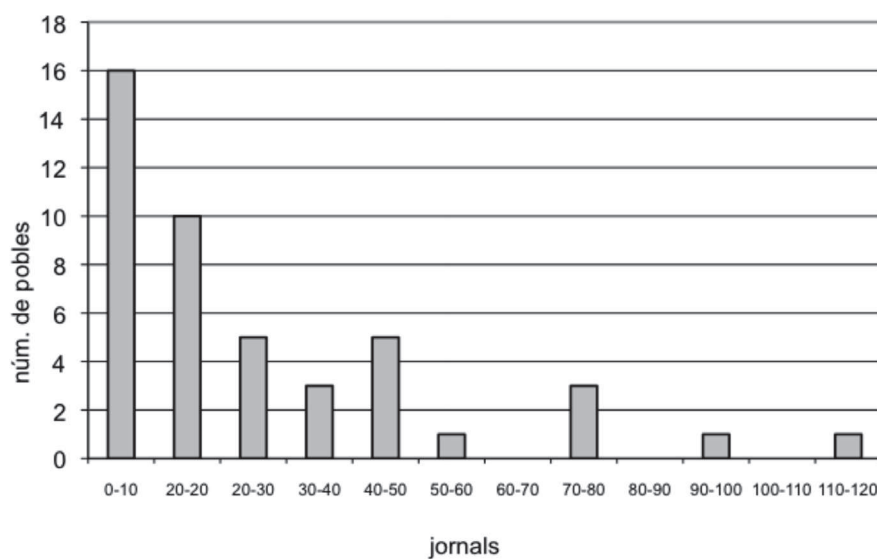
Font: Arxiu del Canal d'Urgell, *Explotación. Canal de Urgel. 2ª sección administrativa. Relación calculada de los cultivos practicados en esta Sección, durante el año de 1940*, Cap.VII, Art. 11, Grup C, nº 57.

44. Empar GUILLÉN, *El manuscrit de Pere Segarra. Recull històric d'Ivars d'Urgell i diari de l'autor (1932-1938)*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1986, p. 174-175.

45. Transcrivim el text original adaptat a la normativa del català.

Com es pot comprovar en el quadre 7, la remolatxa és un cultiu que ocupa una superfície menor que l'olivera, el mill, el panís i la civada, i molt menor que el blat, l'ordi i els farratges. Hem reproduït també la distribució de cultius dels pobles de la secció que tenien més de 75 jornals de remolatxa a l'àrea regada pel canal. Tot i que no s'indica, pensem que es deu entendre que és sucrera i no farratgera. Hem de pensar que la superfície de remolatxa serà molt més gran en molts d'aquests pobles. Per exemple, tant Tèrmens com Balaguer tenen importants sèquies històriques al marge de la presència del canal d'Urgell.

GRÀFIC 12
PRESÈNCIA DE LA REMOLATXA SUCRERA EN ELS POBLES DE LA SECCIÓ
D'IVARS D'URGELL, 1940

Font: la mateixa del quadre 7.

A partir de les dades relatives a la secció d'Ivars d'Urgell per 1940 hem elaborat el gràfic 12 en el qual donem el nombre de pobles segons la superfície de remolatxa sucrera en jornals regada pel canal d'Urgell. La major part dels pobles, tenen relativament pocs jornals. Per tant, la remolatxa sucrera és un producte que forma part d'una

distribució de cultius més àmplia, la qual cosa no nega el valor —variable segons el moment— que pugui tenir en alguns pobles i en algunes economies familiars pageses que aposten conjunturalment o de manera més continuada per aquesta producció.

Comparant els 1.317 jornals [565 hectàrees] de la secció d'Ivars el 1940 amb les 800 hectàrees de tota la zona del canal de 1941, no hi ha dubte que aquesta secció és la més important pel que fa a aquest cultiu. Altres seccions tenen una presència de remolatxa sucrera en una mida molt menor. Per exemple, la secció d'Agramunt tenia el 1940 171 jornals de remolatxa —aquí s'explicita sucrera, suposem per no generar dubtes—, i Camarasa (amb 70 jornals), la Sentiu de Sió (50) i Montgai (25) en disposaven d'una major quantitat.⁴⁶

8. L'ETAPA FINAL DE LA SUCRERA DEL SEGRE

En una nova edició del seu llibre (2005), Antoni Josa publica un quadre amb les entrades de remolatxa a la sucrera del Segre, tant en carros com en vagon, pel darrer període d'activitat 1940/1941-1953/1954, hi ha quatre campanyes en què està aturada (1948/1949-1951/1952).

En el seu llibre sobre la Fuliola, Josep Lladonosa reproduceix dades de producció obtingudes en la Cambra Oficial Sindical Agrària de Lleida. Per a l'Urgell,⁴⁷ els 11,5 milions de kg de remolatxa sucrera de 1933 han esdevingut 12,4 el 1957 i 10,3 el 1963, mentre que entre els productes que creixen trobem els cereals que passen de 39,6 a 125,0 entre 1933 i 1963, i el panís de 2,6 a 34; els fruiters de 0,2 a 26. Els farratges passen de la primera a la segona posició en milions de kg: de 101,9 el 1933 a 80,0 el 1963. La resta de productes tenen una producció en kg menor que la remolatxa sucrera, tot i que aquest fet no es correspon necessàriament amb el valor de la producció —per exemple, les hortalisses passen de 10,1 a 6,0 milions de kg, i el valor de ben segur supera el de la remolatxa sucrera.⁴⁸

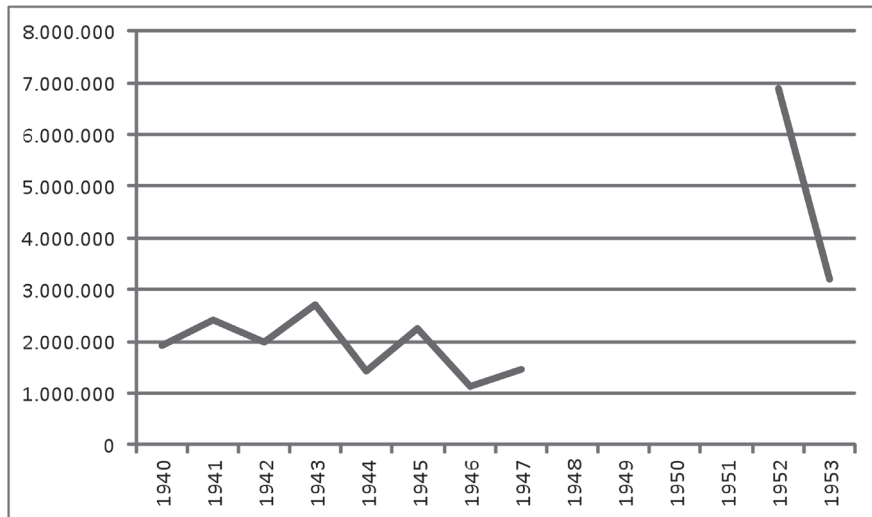
46. Arxiu del Canal d'Urgell, *Canal de Urgel. Explotación. 1ª sección administrativa. Cosechas de 1940. Estado que manifiesta la producción obtenida, según cálculo, en los términos de la sección*, Cap.VII, art XI, grup C, nº 57.

47. Pel context en què es dona la informació en el llibre interpretem que són dades referides a la zona regada pels canals d'Urgell.

48. JOSEP LLADONOSA, *La Fuliola. Nou segles d'Història (1080-1980)*, Ajuntament de La Fuliola, La Fuliola, 1980, p. 128.

GRÀFIC 13

SUCRE PRODUÏT EN LA SUCRERA DE MENÀRGUENS (1940/1941-1953/1954)
ESTIMACIÓ A PARTIR DE LA REMOLATXA ENTRADA (JOSA, 2005), EN KG

Segons la *Reseña estadística* la producció de remolatxa sucrera a la província de Lleida havia passat de 520 ha el 1963-1964 a 410 el 1966-1967, en les campanyes intermèdies els valors van ser més elevats, de 925 i 720 ha. La remolatxa farratgera oscil·là entre 600 i 700 ha, aproximadament una quarta part era en el secà.⁴⁹ Aquesta producció aniria destinada a la sucrera de Montsó, la qual no es tancà fins al 1968. En aquest mateix any es publicà la *Geografia de Catalunya*, dirigida pel professor Lluís Solé i Sabarís, on es contrastava la presència a la zona regada de la Baixa Noguera d'un percentatge superior al 15 per cent d'alfals i només un 1,3 per cent de remolatxa sucrera.⁵⁰ Des de la clausura de la producció de sucre a Menàrguens el 1954, fou la sucrera de Montsó la que transformà la primera matèria fins que tancà el mateix 1968.

Anys després de la clausura de la sucrera de Montsó, la remolatxa sucrera quedà reduïda, a la comarca del Segrià, a 20 ha el 1971 i a

49. INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA, *Reseña Estadística Provincial. Lérida. Madrid 1969*, Instituto Nacional de Estadística, Madrid, 1970, p. 35 i 37.

50. Lluís SOLÉ (dir.), *Geografia de Catalunya*, Aedos, Barcelona, 1968, vol. 2, p. 591.

247 el 1974, de les quals 100 es produïren a Almacelles,⁵¹ terme més proper a Montsó, on segurament encara es continuà recollint durant uns anys la remolatxa destinada a altres sucreres de l'empresa.

CONCLUSIÓ

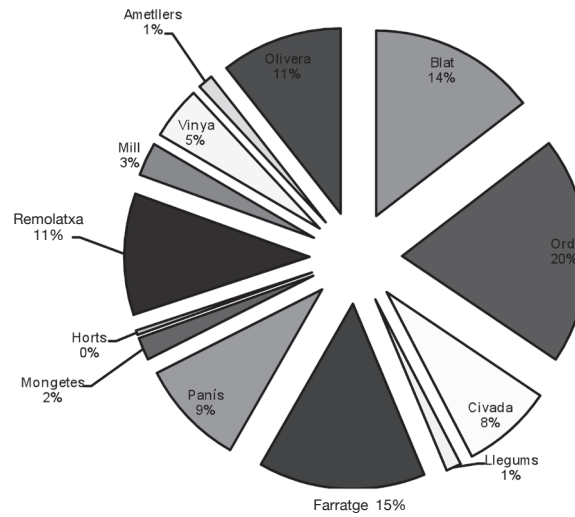
Quan el 1954 anava amb la meva família a residir a Tèrmens, es tancava la sucrera de Menàrguens. Encara recordo els carros de remolatxa que passaven davant de casa meva —al carrer Bellvís—, continuaven per la plaça principal dedicada a Manuel Bertrand, i baixaven cap al pont del riu, construït per la Maquinista Terrestre i Marítima. En aquella època jo no sabia que només portaven la remolatxa però que el procés acabava a Montsó. Recordo, molt ocasionalment, haver vist alguna locomotora circular, i la meva experiència amb la sucrera acabava amb haver fet d'escolà algun diumenge quan el mossèn de Tèrmens deia missa a la capella de la fàbrica, substituint el de Menàrguens.

Havia tingut la sort de néixer a Reus —que en aquells moments tenia tres estacions de tren, de línies diferents— i de viure de petit a Tèrmens amb dos, la de la sucrera va estar present molts anys. A més, Tèrmens gaudia d'una bòvila, de la central elèctrica —on de vegades hi anàvem d'excursió—, i vaig veure construir el canal de Balaguer, amb treballadors immigrants que dormien en lliteres ubicades en magatzems. També hi havia algun molí, i més tard, s'instal·là l'empresa COIBESA de Belcaire d'Urgell, que donava feia a una bona colla de noies i senyores de Tèrmens.

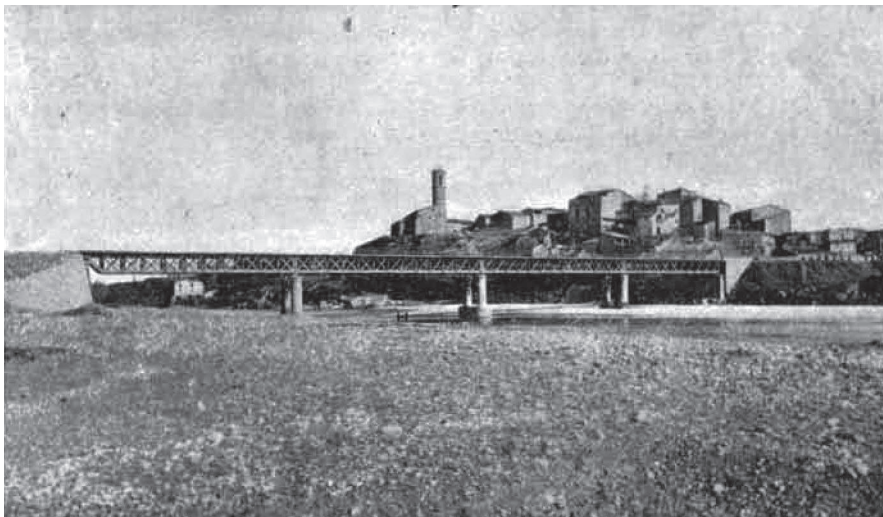
He volgut acabar fent referència a aquesta experiència personal d'una presència de la industrialització en el món rural. Com hem vist, la remolatxa sucrera en diversos moments tingué una presència significativa, i rendibilitat, però sempre formant part d'una àmplia varietat de productes dins la distribució de cultius, a Tèrmens, a Menàrguens i altres pobles productors de remolatxa sucrera.

51. Ramon MORELL, Xavier MAUREL, Ignasi ALDOMÀ, *L'economia del Segrià: desenvolupament agrícola i desequilibris sectorials*, Caixa d'Estalvis de Catalunya, Barcelona, 1980, p. 84.

GRÀFIC 14
DISTRIBUCIÓ DE CULTIUS A L'ÀREA REGADA PEL CANAL D'URGELL
A TÈRMENS, 1940

Font: Arxiu del Canal d'Urgell, *Explotación. Canal de Urgel. 2ª sección administrativa. Relación calculada de los cultivos practicados en esta Sección, durante el año de 1940*. Cap.VII, Art. 11, Grup C, nº 57.

El pont sobre el Segre vist des de Menàrguens, a: Ceferí ROCAFORT, "Menàrguens. Provincia de Lleyda", *Geografía General de Catalunya*, Francesc CARRERAS i CANDI (dir.), Establiment editorial d'Albert Martín, Barcelona, 1913?-1918?, p. 303.

APÈNDIX I

DADES BÀSIQUES I COMPARATIVES. SUCRERA DE MENÀRGUENS I TOTAL
SUCRERES DE REMOLATXA ESTATALS, 1899/1900-1934/1935

	remolatxa sucrera del Segre, kg	remolatxa Espanya, kg	sucrer sucrera del Segre, kg	sucrer Espanya, kg	Sucrer Menàrguens sobre total Espanya	rendiment (sucrer/ remolatxa) sucrera del Segre	rendiment (sucrer/ remolatxa) Espanya
	(a)	(b)	(c)	(d)	% de c sobre d	c/a	d/c
1900		490.647.629		51.721.567			0,11
1901	3.561.200	709.599.439	137.934	60.438.227	0,23	0,04	0,09
1902	10.284.852	553.336.464	935.083	51.262.951	1,82	0,09	0,09
1903	11.582.017	670.678.873	1.270.083	71.471.580	1,78	0,11	0,11
1904	35.276.685	843.497.566	4.014.187	95.207.336	4,22	0,11	0,11
1905	30.751.625	639.315.938	2.839.675	70.828.796	4,01	0,09	0,11
1906	15.348.620	678.048.709	1.487.827	75.996.629	1,96	0,10	0,11
1907	16.866.631	703.049.744	1.761.265	80.262.507	2,19	0,10	0,11
1908	15.921.813	978.437.044	1.564.674	113.917.037	1,37	0,10	0,12
1909	18.663.008	881.619.269	1.749.415	98.456.316	1,78	0,09	0,11
1910	1.582.458	666.685.628	171.173	86.146.827	0,20	0,11	0,13
1911	1.141.697	483.426.979	112.456	62.363.125	0,18	0,10	0,13
1912	9.409.548	791.829.447	1.156.026	93.313.202	1,24	0,12	0,12
1913	26.558.555	1.181.992.864	3.356.572	155.891.521	2,15	0,13	0,13
1914	50.271.118	1.340.936.539	5.039.568	169.355.004	2,98	0,10	0,13
1915	20.040.670	738.265.756	2.475.821	101.815.576	2,43	0,12	0,14
1916	15.382.108	835.537.574	1.824.426	106.444.414	1,71	0,12	0,13
1917	25.566.213	1.006.613.520	2.973.876	125.967.981	2,36	0,12	0,13
1918	11.803.108	1.216.780.933	1.563.904	139.940.324	1,12	0,13	0,12
1919	5.760.229	1.123.615.630	626.095	140.948.639	0,44	0,11	0,13
1920	9.542.558	705.437.313	992.378	82.635.388	1,20	0,10	0,12
1921	40.213.722	1.837.225.098	4.055.899	212.305.924	1,91	0,10	0,12
1922		712.970.262		74.143.764			0,10
1923	41.179.214	1.180.033.433	4.921.541	159.450.387	3,09	0,12	0,14
1924	60.730.397	1.406.863.967	7.295.689	168.695.021	4,32	0,12	0,12
1925	63.459.420	2.092.127.282	6.547.717	256.517.939	2,55	0,10	0,12
1926	31.678.694	1.876.983.687	3.717.167	245.726.451	1,51	0,12	0,13
1927	38.184.433	1.126.877.513	2.168.846	102.014.965	2,13	0,06	0,09
1928	33.234.042	1.595.778.376	3.168.275	194.827.833	1,63	0,10	0,12
1929	36.447.251	1.733.104.974	3.803.909	215.437.031	1,77	0,10	0,12
1930	27.895.841	1.864.445.529	2.705.414	223.555.934	1,21	0,10	0,12
1931	39.336.466	2.364.508.343	4.176.117	289.531.437	1,44	0,11	0,12
1932	85.420.105	2.870.738.730	10.027.411	362.151.598	2,77	0,12	0,13
1933	12.594.179	1.973.784.639	1.510.940	233.797.671	0,65	0,12	0,12
1934	32.599.904	1.947.542.593	3.476.138	217.234.367	1,60	0,11	0,11
1935	24.145.040	2.424.539.245	3.084.614	313.530.988	0,98	0,13	0,13

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades publicades a: GRUPO DE ESTUDIOS DE HISTORIA RURAL, *Estadísticas históricas de la producción agraria española, 1859-1935*, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid, 1991. Les dades de 1927 provenen del *Anuario Estadístico de España*.

APÈNDIX 2

DADES BÀSIQUES I COMPARATIVES. SUCRERA DE MENÀRGUENS I TOTAL
SUCRERES DE REMOLATXA ESTATALS, 1915/1916-1932/1933

	remolatxa sucrera del Segre	remolatxa Espanya	sucrer sucrera del Segre	sucrer Espanya	Sucrer Menàrguens sobre total Espanya	rendiment (sucrer/ remolatxa) sucrera del Segre	rendiment (sucrer/ remolatxa) Espanya
	(a)	(b)	(c)	(d)	% de c sobre d	c/a	d/c
1916	15.382.108	835.537.574	1.824.426	103.088.151	1,77	0,12	0,12
1917	25.556.213	1.008.771.047	2.973.876	125.092.265	2,38	0,12	0,12
1918	11.803.108	1.216.780.933	1.563.904	139.995.248	1,12	0,13	0,12
1919	5.760.229	1.123.615.630	626.095	104.948.639	0,60	0,11	0,09
1920	9.542.558	458.334.122	782.100	35.054.666	2,23	0,08	0,08
1921	35.697.111	980.694.283	2.708.910	94.761.949	2,86	0,08	0,10
1922		539.036.678		42.178.050			0,08
1923	38.923.169	915.521.241	3.590.609	98.332.551	3,65	0,09	0,11
1924	52.348.286	1.090.118.749	5.098.936	104.662.259	4,87	0,10	0,10
1925	35.607.829	1.431.593.562	3.154.885	152.232.187	2,07	0,09	0,11
1926	26.745.989	952.541.017	2.621.812	95.985.645	2,73	0,10	0,10
1927	38.184.433	1.126.877.513	2.168.846	102.014.965	2,13	0,06	0,09
1928	33.234.042	974.388.148	2.978.616	104.475.864	2,85	0,09	0,11
1929	36.329.423	1.733.100.000	2.993.665	215.400.000	1,39	0,08	0,12
1930	27.895.841	1.416.244.224	2.571.094	147.867.106	1,74	0,09	0,10
1931	39.336.466	1.614.915.453	3.472.465	173.840.516	2,00	0,09	0,11
1932		1.111.500.000		114.300.000			0,10
1933		1.082.300.000		106.600.000			0,10

Font: *Anuario Estadístico de España*, Instituto Nacional de Estadística, Madrid.

APÈNDIX 3

VIATGERS I MERCADERIES TRANSPORTADES PEL FERROCARRIL
DE BALAGUER-MOLLERUSSA

	Viatgers	Mercaderies (tones)
1925	51.574	89.908
1926	52.014	67.963
1927	47.165	79.424
1928	47.568	71.453
1929	41.676	64.600
1930	45.822	66.628
1931	43.095	61.176
1932	48.649	89.344
1933	41.858	44.984
1934	41.914	69.054
1935	43.190	19.990
1936	39.797	40.570
agost 1934	4.112	3.052
setembre	4.253	2.583
octubre	3.842	4.023
novembre	3.721	7.443
desembre	3.798	18.908
gener 1935	3.735	1.896
febrer	3.244	1.412
març	4.093	1.931
abril	3.212	1.262
maig	4.246	952
juny	2.721	1.092
juliol	2.704	952
agost	3.596	1.603
setembre	4.610	1.588
octubre	4.117	2.366
novembre	3.303	3.992
desembre	3.609	944
gener 1936	4.173	1.917
febrer	3.873	1.898
març	3.891	1.804
abril	3.594	1.536
maig	3.523	2.697
juny	2.877	1.898
juliol	2.127	2.127
agost	2.647	1.926
setembre	3.170	3.117
octubre	3.039	4.032
novembre	3.145	4.504
desembre	3.738	13.114

Font: *Butlletí d'Estadística Mensual*, Generalitat de Catalunya.

Verum et Pulchrum
Medium Aevum

EL SUCRE EN LA HISTÒRIA

ALIMENTACIÓ, QUOTIDIANITAT I ECONOMIA

Flocel Sabaté, ed.

Pagès editors

EL SUCRE EN LA HISTÒRIA

Menàrguens acollí el 1900 una sucrera de remolatxa que immediatament esdevingué la indústria més important de les terres de ponent. Aviat desfermà unes conseqüències socials que, en certa manera, retornaren a la vila el vigor i la puixança de què va gaudir a l'edat mitjana, dins del comtat d'Urgell. La coincidència entre història i sucre ha facilitat que Menàrguens esdevingui a hores d'ara la seu ideal on repassar el recorregut del sucre al llarg de la història. En donen pregona mostra les trobades científiques que el 2011 i el 2012 hi han aplegat destacats investigadors. Els seus textos, aquí reunits, posen en relleu que el sucre en la societat configura una història entreteixida d'alimentació, quotidianitat i economia.

Imatge de la coberta: Sucre. *Tacuinum Sanitatis*, fol. 92r (Österreichische Nationalbibliothek, Codex Vindobonensis, series nova 2644).

Verum et Pulchrum
Medium Aevum

EL SUCRE EN LA HISTÒRIA

Verum et Pulchrum Medium Aevum és una col·lecció de Pagès Editors fundada i dirigida per Flocel Sabaté dins del Grup de Recerca Consolidat en Estudis Medievals “Espai, Poder i Cultura”, de la Universitat de Lleida. Publica obres de recerca inèdites en els diferents vessants del coneixement de la civilització medieval, després d’haver superat una doble avaluació feta per experts internacionals, sota la supervisió del consell científic.

Consell científic:

Flocel Sabaté (Universitat de Lleida)

Xavier Barrall-i-Altet (Institut d’Estudis Catalans)

Christian Guilleré (Université de Savoie)

Nikolas Jaspert (Ruhr-Universität Bochum)

Gerardo Rodríguez (Universidad Nacional de Mar del Plata)

Lesley Twomey (Northumbria University)

Nancy van Deusen (Claremont Graduate University)

EL SUCRE EN LA HISTÒRIA

Alimentació, quotidianitat i economia

FLOCEL SABATÉ, ed.

Pagès editors
LLEIDA, 2013

© Flocel Sabaté i Curull, 2013
© d'aquesta edició: Ajuntament de Menàrguens,
Plaça de l'Església, 1
ajuntament@menarguens.ddl.net
www.menarguens.cat
i Pagès Editors, S L, 2013
Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida
editorial@pageseditors.cat
www.pageseditors.cat
Primera edició: novembre de 2013
ISBN: 978-84-9975-426-0
Dipòsit legal: L-1.360-2013
Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, S L

— imprès a **lleida** —

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, <www.cedro.org>) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.

SUMARI

<i>Presentació</i> , Pau Forns i Planella, alcalde de Menàrguens	9
<i>Menàrguens, el sucre i la història</i> , Flocel Sabaté i Curull	13
<i>La caña de azúcar y el azúcar en el mundo medieval ibérico</i> , Antonio Malpica Cuello	23
<i>El azúcar en la farmacopea y la alta cocina árabes medievales</i> , Antoni Riera Melis	41
<i>El dolç en la màgia quotidiana medieval</i> , Teresa Vinyoles Vidal	91
<i>Sucre per a després d'una pesta: Barcelona, 1349-1350</i> , Antoni Riera Melis	107
<i>Sucre pagès, sucre amarg</i> , Ferran Garcia-Oliver	129
<i>El azúcar en los mercados europeos a fines de la Edad Media: el ejemplo del azúcar nazarí</i> , Adela Fábregas García	149
<i>La mel i el sucre al manuscrit 291 de la Biblioteca Nacional de França</i> , Maria Antònia Martí Escayol	163
<i>El azúcar en los recetarios de la edad moderna</i> , María de los Ángeles Pérez Samper	177
<i>Azúcar y empresas azucareras en la España contemporánea</i> , Luis Germán Zubero	225
<i>El cultiu de la remolatxa a les comarques de Lleida</i> , Antoni Josa Buchaca	249
<i>La sucrera de Menàrguens i l'economia de la Noguera i el Pla d'Urgell (1900-1960)</i> , Enric Vicedo Rius	261
<i>Les comunicacions de la sucrera</i> , Antoni Josa Buchaca	299